

Matija Murko o reformaciji in protireformaciji pri južnih Slovanih

Vincenc Rajšp

Slowenisches Institut in Wien – Slovenski inštitut na Dunaju,
Hanuschgasse 3, AT 1010 Wien, vincenc@rajsp.si

V članku je predstavljeno Murkovo raziskovalno delo na področju reformacije in protireformacije, in sicer s pomočjo njegove razprave *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslawen*, njegovih *Spominov*, njegovega univerzitetnega dela v Leipzigu in tamkajšnje raziskovalne klime na področju nemške reformacije in protestantizma.

Ključne besede: Matija Murko, reformacija, protireformacija, protestantizem

Im Fokus des Beitrags steht die Erforschung der Reformation und Gegenreformation bei Matija Murko. Die Grundlage für die analytische Betrachtung dieses Bereichs seiner Forschung bilden die Abhandlung Murkos mit dem Titel *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslawen*, die Auswertung seiner Memoiren (*Spomini*) sowie sein Wirken an der Universität Leipzig.

Schlüsselwörter: Matija Murko, Reformation, Gegenreformation, Protestantismus

Težko bi trdili, da sta reformacija in protireformacija predstavljali eno od osrednjih področij zanimanja znanstvenika in univerzitetnega profesorja Matije Murka. V njegovih *Spominih* ne najdemo nobenih reakcij na sodobni protestantizem v slovenskem prostoru, niti na dogodke v Nemčiji ob 400-letnici protestantizma v letu 1917 ali na protestantizem v Leipzigu, kjer je mdr. imela sedež Gustav-Adolf-Stiftung (danes Gustav-Adolf-Werk), ki je močno podpirala dejavnost protestantov v slovenskem prostoru in gradnjo cerkva; tudi predikanti so bili iz nemškega prostora.

Murko reformacijo obravnava predvsem kot jugoslovansko; pri preučevanju reformacije in protireformacije je izbral drugačno pot, ki je veliko bližje današnjim kot tedanjim pogledom. Na svojem nastopnem predavanju *O predhodnikih ilirizma* na praški univerzi je posvetil osrednji del vprašanju in pomenu reformacije in protireformacije pri južnih Slovanih. To je kasneje obširneje predstavil

v študiji *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven*. Glonar je v *Slovenskem biografskem leksikonu* zapisal:

Nekako sintezo svojega življenjskega dela, nekaj »testament« znanstvenika in rodoljuba je podal v (tej) razpravi ... v kateri hodita z roko v roki davna preteklost in živa sedanjost, znanost in politika. Knjiga ne podaja toliko zgodovine teh idej pri južnih Slovanih, kolikor zgodovino praktičnega udejstvovanja teh idej in njih posledic. (Glonar 1933–1952: 192)

Murko je predstavil obe družbeno-verski gibanji pri Slovencih in Slovanih na Balkanu, ki jih s skupnim imenom imenuje Jugoslovane, z vidika književnosti in pomena za razvoj knjižnih jezikov. Nagnjenja do obravnavane teme pa ni natančneje predstavil v svojih *Spominih*, čeprav je vprašanje reformacije in protireformacije ter sodobnega protestantizma v času njegove univerzitetne kariere na področjih vseh treh univerz – v Gradcu, Lipskem in v Pragi – igralo zelo pomembno vlogo.

Kot navaja v *Spominih*, je vprašanje reformacije in protireformacije predstavil v memorandumu o jugoslovanskem vprašanju, ki ga je napisal na zahtevo Ivana Žolgerja med januarjem in in koncem aprila leta 1915. Piše, da je na »osnovi objektivnih znanstvenih podatkov strnil celotni razvoj tega vprašanja od starih časov vse do izbruha prve svetovne vojne«. Zapisal je tudi, da so hoteli slovenski in hrvaški protestanti pridobiti z »evangelijem« jugoslovanske široke plasti tja do Carigrada, »ker so dobro vedeli, da govorijo katoliški in pravoslavni kakor tudi muslimanski Jugoslovani prav sorodna narečja«, in sicer z bibličnimi knjigami v glagolski, cirilični in latinski abecedi. Njihove zamisli je povzela katoliška protireformacija, ki so jo vodili iz Rima. Ta je dosegla napredek v tem, da je v glavnem opustila glagolico ter razširjala svoje knjige v latinici in cirilici po vsem slovanskem Balkanu. Uporabljali so jih tudi v bolgarskih misijonskih šolah (Murko 1951: 149). Bile so velikega pomena, ker je bilo v Rimu sprejeto načelo, da naj duhovniki – misijonarji uporabljajo tisto narečje, ki je najbolj razširjeno. Na osnovi poročil legatov in misijonarjev, ki so bili večinoma Hrvati, so kot najbolj razširjen govor označili štokavsko narečje v Bosni in Hercegovini (Murko 1951: 150).

Tako je reformacijo in protireformacijo vpel v razvoj misli »jugoslovanskega političnega zedinjenja« (Murko 1951: 151). Murko je k preučevanju reformacije na Slovenskem pripomogel z ustanovitvijo serije *Slavica* pri založniku Carlu Winterju v Heidelbergu, da bi slovenski znanstveni naraščaj lahko objavljal potrebna znanstvena dela; pri omenjenem založniku je izšlo tudi delo Frana Kidriča *Die protestantische Kirchenordnung der Slowenen im XVI. Jahrhundert*. Izdajo je finančno podprlo avstrijsko Ministrstvo za uk in bogočastje, vendar je, čeprav je bilo končano pred prvo svetovno vojno, izšlo šele leta 1919 (Murko 1951: 153).

Leta 1916 je Murko sprejel profesuro na univerzi v Leipzigu (Lipskem). Tu je, kot piše v *Spominih*, predaval tudi o »Fernwirkungen der Reformation«, tj. o vplivih reformacije na daljavo. Sicer pa pove o protestantizmu zelo malo. Med drugim le, da je leta 1919 potoval po južni Nemčiji in obiskal vse kraje, kjer so delovali »jugoslovanski protestanti«, in da je nova dognanja uporabil za knjigo *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven* (Murko 1951: 169). Poudaril je tudi, da je bil šolski sistem v Leipzigu pod močnim vplivom protestantizma, v šolah je bil velik poudarek na klasičnih jezikih, šolski redi pa so se ravnali po cerkvenem koledarju. Celo knjigotržci so zaključevali račune na nedeljo *kantate*, tj. četrto nedeljo po veliki noči, in ne na določen datum (Murko 1951: 171).

Nikjer pa Murko ne poroča o številnih proslavah ob 400-letnici reformacije leta 1917 in vsebini teh proslav. Obletnica je bila še posebej pomembna za knjigotrško mesto in nenazadnje tudi za samo univerzo. Murko zapiše, da številni profesorji med vojno skorajda niso imeli študentov, saj so le-ti odšli na fronto – mnogi med njimi iz patriotske zavesti kot prostovoljci; njemu je šlo bolje, ker mu je nekaj študentov ostalo.

Murko glede slovenske reformacije poudarja: »Reformacija je višek nemškega vpliva na Slovence, čeprav jim je prav ona prinesla slovstvo v ljudskem jeziku. Vobče je bil do tega čas nemški vpliv odločilen.« Za to naj bi bila kriva nemški fevdalizem in gospostvo Habsburžanov, ki sta bila vplivnejša od Cerkve. »Šele s protireformacijo je pri Slovencih na vseh področjih docela prevladal romanski vpliv.« (Murko 1962: 43)

Murko pri predstavljanju reformacije in protireformacije spregleda pomen in dejstvo države, v kateri so Slovenci bivali domala devet stoletij: država Svetega rimskega cesarstva. To dejstvo je pri obravnavanju slovenske zgodovine, žal, zanemarjeno še danes. Kako naj si drugače razlagamo, da v *Zgodovinskem atlasu Slovenije* za obdobje 800 let ni niti enega zemljevida države, v kateri so Slovenci bivali? Slovenska reformacija in slovenski protestantizem sta potekala popolnoma enako kot po celi državi, na osnovi iste – Lutrove teologije, vendar v slovenskem jeziku. Tudi tisk slovenskih in hrvaških protestantskih knjig so finančno omogočili, ne le kralj Maksimilijan II., temveč tudi nekateri nemški knezi in mesta tega cesarstva. Tudi protireformacija ni zmagala zaradi Rima, temveč zaradi vladarjev Habsburžanov. Ti so sicer obdržali edinost z rimsko Cerkvijo, vendar so v cerkvenih zadevah ukrepali v skladu z lastno politiko, ne le v lastnih dednih teritorijih, temveč tudi v tako imenovani »Reichskirche«. Manjkalo ni niti sporov med papežem in habsburškimi vladarji, ki so dosegli višek v času cesarja Jožefa II.

Nova protireformacijska umetnost (barok) pa tudi ni vplivala na katoliško in protestantsko cerkveno arhitekturo.

Čas, ki ga je Murko sodoživljal v Leipzigu, je vključeval tudi jubilejno leto 400-letnice reformacije, nabitja 95 Lutrovih tez, leto 1917. Proslavljanje je bilo sicer omejeno zaradi vojne, vendar so zaradi tega še bolj izstopali poudarki, ki so se uveljavili po letu 1883, tj. 400-letnica Lutrovega rojstva. Tega leta so Lutra proslavljali domala po vsem svetu, predvsem odmevno v Avstraliji in Ameriki. Ravno v Ameriki, kjer so Lutra kot še nikoli prej slavile domala vse protestantske ločine in mu pripisovale sodobne pojme svobode, se je uveljavil prezir do katoličanov kot zaostalih in manjvrednih, ki so takrat kot nekvalificirani delavci množično prihajali v Ameriko.

V Nemčiji so Lutra slavili kot nacionalnega junaka (Nationalheld), preroka, kot velikega pedagoga in vzgojitelja Nemcev, jezikovnega ustvarjalca (Sprachschöpfer), kot poeta cerkvenih pesmi (Liederdichter), kot cerkvenega učitelja in oznanjevalca čiste krščanske vere. Lutra so citirali liberalci proti konservativcem in konservativci proti liberalcem, oboji proti socialistom in Francozom; imeni Lutra in Bismarcka so izgovarjali v isti sapi. Odkriti so bili številni spomeniki Lutru, naslikane mnoge slike, položeni številni temeljni kamni za nove luteranske cerkve, izšlo je približno 1000 edicij Lutrovih spisov ter 40.000 predavanj o Lutru in reformaciji. Okrog Lutra se je insceniralo evangeličansko nemškonacionalno gibanje, Lutra pa so kot velikega osvoboditelja slavili tudi preko nemških meja (Lehmann 2012: 74).

Med govorniki leta 1883 je bil tudi zgodovinar Heinrich von Treitschke, ki je imel predavanje z naslovom *Luther und die deutsche Nation*. Obžaloval je, da milijoni Nemcev ne dojamejo, da je:

[...] reformator naše Cerkve Luther celotni nemški naciji utrl pot svobodnemu mišljenju, ki ga v državi in družbi, v hiši in znanosti dihamo danes. Ko je bil razglašen za krivoverca, je postal vodja (Führer) nacije, junaški kot nacionalni ljudski svetniki, bojevit kot nadangel Mihael. (Lehmann 2012)

Dalje toži, da Luter v zgodovini ni bil deležen zasluženega priznanja, da mu to daje šele »zgodovinska znanost 19. stoletja« (Lehmann 2012: 64). Leta 1883 so slavili Lutra kot velikega Nemca in vzornega kristjana, vzpostavljena je bila tesna povezava med evangelijskim krščanstvom in resničnim nemštvom, za katera je moral jamčiti Luter. V jubilejnem letu 1917, ki ga je Murko preživiljal v Leipzigu, so v Lutru skupaj s Hindenburgom gledali rešitelja iz težav prve svetovne vojne, v težkem vojnem položaju so ga zlorabili kot parolo vztrajnosti (Lehmann 2012: 75). Drugače je bilo v Ameriki in Avstraliji. Tam je prinesla prva svetovna vojna veliko cenzuro pri recepciji Lutra. Po vstopu Amerike v prvo svetovno vojno je Luter izgubil vse kulturnoprotestantske in politične atribute; priznavali so ga le še kot strastnega teologa in pobožnega poznavalca svetega pisma (Lehmann 2012: 124).

V Nemčiji so prevladale nacionalistične ideje Heinricha Treitsckeja. Po njem je protestantizem najboljši varuh meja. Naloga Nemcev je, da kot dediči Lutra iz svojega življenjskega prostora oblikujejo svet. Naloga evangeličanov pa je tudi, da odpravijo prepad, ki je nastal v nemškem ljudstvu zaradi zmage nad papežem, zato morajo »evangeljsko krščanstvo tako oživiti, da bo zmožno obvladati celotno nemško nacijo« (Lehmann 2012: 130). Najbolj pomembno je bilo, da je Treitscke Lutra opredelil na novo: po njegovem so glavne zasluge Lutra na svetnem področju in ne v teologiji, in to, kar ga je napravilo zmožnega vseh velikih dejanj, ni bila v prvi vrsti božja milost in božja izrecna volja, ki bi si izbrala Lutra za orodje, tako kot so na to v protestantizmu gledali dotlej, temveč je bila njegova posebna karakterna predispozicija določena v njegovi germanski dednosti. V tem vidijo danes v Nemčiji nakazano pot v nacionalsocialistično rasistično interpretacijo Lutra.

Treitschke je leta 1873 na berlinski univerzi kot profesor zgodovine nasledil Leopolda von Rankeja kot uradnega zgodovinarja Pruske države; umrl je leta 1896. Treitsckejevi nazori so imeli velik vpliv. Med njegovimi zvestimi sledilci je bil Paul Althaus, Murkov profesorski kolega na univerzi v Leipzigu. Odmevna je bila njegova knjiga *Luther und das Deutschtum* (Luter in nemštvo), ki je izšla v Leipzigu l. 1917. Njegove teze so odmevale v publicistiki in govorih na proslavah. Lutra so častili kot utelešenje nemškega bistva, kot utelešenje nemške duše, govorili so o Lutrovem nemškem poslanstvu in o Lutru kot povezavi med krščanstvom in germanstvom. Sredi prve svetovne vojne so Treitschkejeve spekulacije o Lutru kot germanskem vojaku sprejeli politiki, zgodovinarji in teologi. V času Lutrovega jubileja v letu 1917 je izšlo tudi več antisemitskih spisov, v katerih so argumentirali, da je bila posledica »nemškega krščanstva ločitev od judovstva«. Zahtevali so tudi ločitev »med krščansko in starozavezno judovsko religijo« in popolno postavitvev na lastne temelje (Lehmann 2012: 132).

O vsem razvoju in dogajanju v nemškem protestantizmu v Murkovih *Spominih* ne najdemo ničesar, niti tega, kakšen vpliv je imelo to dogajanje na zapisano v *Spominih*: »Kakor je bilo videti, mi niso nič kaj ugajale razmere na lipski univerzi.« (Murko 1951: 135)

Leta 1919 je Murko zapustil Leipzig in se odzval vabilu Univerze v Pragi, kamor je prispel 1. oktobra. Kaj mu je manjkalo v Leipzigu – to je morda izrazil v sestavku *Moji spomini in želje*:

Povsod, na Dunaju, v Gradcu, v Lipskem sem opravljal dolžnosti univerzitetnega učitelja, raziskovalca in organizatorja, toda v Pragi sem mogel delati popolnoma po svojih znanstvenih in narodnih idealih, iz vse svoje duše. (Murko 1962: 71, 347)

Murkovi poudarki

Murko poudarja Bohoričev pomen za zблиževanje s Slovani. V Bohoričevem času je izšel *Ortelijev atlas*, ki je poudarjal razširjenost in pomen slovanske govornice.

Murkovo pojmovanje protireformacije ni kulturnobojno, ampak temelji na civilizacijskem prispevku obeh konfesionalnih gibanj – reformacije in protireformacije – *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven*, pomen za duhovni in kulturni razvoj, popolnoma v duhu sodobne znanstvene literature.

Murka je zanimalo nastajanje knjižnih jezikov med Slovenci in Slovani na Balkanu. Med Slovenci so knjižni jezik ustvarili slovenski protestanti. Med Slovani na Balkanu tega ni opravila književnost protestantov, temveč književnost protireformacije, vzpodbujena iz Rima, kar Murko temeljito predstavi.

Protireformacijsko dejavnost je Rim podprl z ustvarjanjem možnosti za izobraževanje, ki je bilo poverjeno jezuitom. Leta 1580 je bil v Loretu ustanovljen Collegium illyricum, ki se takrat sicer ni uveljavil, 12 gojencev je bilo premeščenih v Rim, vendar ga je papež Urban III. leta 1627 obnovil. Za izobrazbo klerikov iz tega področja je bil pomemben tudi Collegium Germanico-Hungaricum. V kolegiju je bilo rezerviranih 36 mest za gojence iz Dalmacije, Bosne, Slavonije in Srbije (mišljena je bila tudi Črna gora), medtem ko je bilo 6 mest rezerviranih za Bolgare.

Iz protireformacije pa, po Murkovem mnenju, ni dihala le nabožna literatura, temveč celotna umetna poezija. Ivan Gundulić (1588–1638), najpomembnejši slovanski pesnik pred 19. stoletjem, je bil pod vplivom rimske duhovne vzgoje (ne jezuitske!) (Murko 1927: 45). Skozi celo stoletje, od Gundulića dalje, sta tamkajšnjo literaturo prevevala slovanski in protiturški duh. »Slovanski duh« in veliko sorodnost slovanskih ljudstev in jezikov so zlasti močno poudarjali humanistični gramatiki (Bohorič) in leksikografi, vendar ta slovanska ljudstva ogroža turška nevarnost.

Zanimiva je tudi Murkova ugotovitev, ki je v slovenskem zgodovinopisju preslišana: da Slovenci v Rimu niso bili deležni takšne pozornosti, ker je njihovo versko življenje potekalo v povsem drugem političnem okolju, pod katoliškimi vladarji – Habsburžani. Zanimiva je Murkova navedba procesa, tudi sodnega (500 pol papirja in 66 strani obsegajoča natisnjena brošura), v katerem so bile za ilirsko nacijo (Nationis Illyrice) priznane dežele Hrvaška, Bosna in Slavonija, ne pa tudi Koroška, Štajerska in Kranjska. Problem je bil v tem, da so imeli romarji »ilirske nacije« iz Dalmacije in Slavonije pravico bivati v hospitalu sv. Hieronima, ki ga je leta 1453 ustanovil papež Nikolaj V. Slednja pa ni pomenila pokrajine, temveč tudi Slované Hrvaške, Bosne, Istre, Kranjske, Štajerske,

Srbije in Bolgarije. Leta 1650 je hotel dalmatinski duhovnik Jerko Pastrić na podlagi falzifikata omejiti pravico bivanja le na »ilirsko nacijo«, ko je nadomestil »Dalmatiae et Slavoniae nationum« v ustanovni listini v »seu Illyricae nationis«, ter tožbo dobil. Med pričami je bilo tudi devet plemičev iz Kranjske ter hrvaška plemiča Nikola in Ivan Drašković, sinova palatina Ogrske, ki so trdili, da je Kranjska slavonska ali ilirska dežela (provincia Sclavonica sive Illyrica) in prebivalstvo »ilirsko«, ker razen Kočevske govori »ilirski« jezik. Vendar je dvanajst sodnikov 24. IV. 1656 odločilo, da Slovenci iz Štajerske, Koroške in Kranjske niso del ilirske nacije (Murko 1927: 101).

Murko zelo pohvali dela Theodorja Elzeja, ki si je pridobil neminljive zasluge za preučevanje reformacije pri Slovencih. Moti ga predvsem to, da postavlja glede hrvaških prevodov in tiskov Trubarja preveč v ospredje, zanemarja pa zasluge drugih, kot na primer Konzula in Ungnada. Očita mu tudi, da želi Trubarja preveč prikrojiti nazorom strogih württemberških teologov 16. stoletja, premalo pa upošteva švicarske vplive, in da zaradi pomanjkanja znanja slovenščine ne dojame v celoti Trubarjeve vsebine. Tudi za Ottmarja Hegemanna ugotavlja, da je leta 1908 napisal odlično (glänzende) karakteristiko utemeljitelja slovenske reformacije – Trubarja, pomanjkljivost pa prav tako vidi v preslabem znanju slovenščine. Ocenil je tudi dela moskovskega slavista, Duvernoisa, Avgusta Dimitza (*Geschichte Krains*), Josipa Grudna, Ivana Prijatelja, Trubarjev zbornik leta 1908, Franceta Kidriča idr.

Murkov prispevek za proučevanje reformacije in protireformacije pri Slovencih in ostalih južnih Slovanih je temeljnega pomena, žal pa na geografskem območju, ki ga zajema, ni dovolj upoštevan.

Literatura

Joža GLONAR, 1933–1952: Matija Murko. *Slovenski biografski leksikon II*. Ljubljana: SAZU. 169–175.

Hartmut LEHMANN, 2012: *Luthergedächtnis 1817 bis 2017*. Göttingen/Bristol: Vandenhoeck & Ruprecht.

Matija MURKO, 1927: *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslawen*. Praga, Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung.

– –, 1951: *Spomini*. Ljubljana: Slovenska matica.

– –, 1962: *Izbrano delo*. Ur. Anton Slodnjak. Ljubljana: Slovenska matica

MATIJA MURKO ÜBER DIE REFORMATION UND GEGENREFORMATION BEI DEN SÜDSLAWEN

Als Universitätsprofessor in Leipzig erlebte Murko im Jahr 1917 die Feier zum 400. Reformationsjubiläum anlässlich der Veröffentlichung der 95 Thesen von Luther (1517), allerdings werden die Feierlichkeiten in seinen Memoiren nicht erwähnt. Man erfährt nur, dass er alle Ortschaften in Süddeutschland besuchte, die man als bedeutend für die Reformation bei den Slowenen und Kroaten anerkannt hat. Seine Beobachtungen dazu veröffentlichte er in der Abhandlung mit dem Titel *Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslawen*. Hinsichtlich der Reformation im slowenischen Raum stützt er sich an die damals zugängliche historische Literatur, neu dagegen sind seine Betrachtungen der römischen Gegenreformation unter den Südslawen im 17. Jahrhundert sowie Überlegungen zu den Bemühungen kroatischer Jesuiten um eine einheitliche kroatische Sprache. Darüber hinaus stellt er fest, dass in Rom das Interesse an slowenischen Ländern nach der erfolgreichen Gegenreformation stark nachgelassen hat; Mitte des 17. Jahrhunderts haben die Slowenen in Rom sogar das Recht zum Aufenthalt in der Anstalt des Hl. Hieronymus verloren, zumal diese lediglich für die „illyrische Nation“ ohne die Slowenen bestimmt war. Murkos Beitrag zur Erkundung der Reformation und Gegenreformation bei den Slowenen und anderen Südslawen ist bedeutsam, im slowenischen Raum bisher allerdings kaum beachtet.